

УДК 330.341.2

ОСОБЛИВОСТІ ТА МОДЕЛЬ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Черничко Т.В., к.е.н., доцент
Мукачівський державний університет

В статті сформульовано зміст поняття «фінансові відносини», проведено дослідження аспектів його формування. Наведено характеристики моделей фінансових відносин, які існують на практиці.

Ключові слова: фінансові відносини, стабільність фінансових відносин, моделі фінансових відносин.

In the article the content of «financial relations» is defined, the research of aspects of its forming is conducted. Descriptions of the models of financial relations that exist in the practice are given.

Key words: financial relations, stability of financial relations, models of financial relations.

Постановка проблеми. В умовах еволюційної трансформації економічної системи України покращення її якісних характеристик та зростання обсягів матеріального виробництва значною мірою залежать від оптимізації процесу організації виробництва, розподілу, обміну та споживання. Особливе місце в межах організаційно-економічних відносин належить фінансовим відносинам. Виходячи з цього, вагомим значення набуває обґрунтування необхідності коригування фінансових відносин, їх узгодження зі змінами, які відбуваються в процесі еволюційних трансформаційних змін в Україні та світовому господарстві.

Аналіз останніх джерел досліджень та публікацій. Серед вітчизняних і російських учених, які досліджували особливості та проблеми формування фінансових відносин, а також аналізували їх вплив на характеристики макроекономічної стабілізації та економічного розвитку, виділяються роботи Л.І. Абалкіна, Б.Г. Болдирева, О.Д. Василика, А.С. Гальчинського, В.М. Геєця, А.М. Герасимовича, А.І. Даниленка, О.Д. Заруби, М.І. Крупки, В.Д. Лагутіна, В.І. Лисицького, І.О. Луніної, І.О. Лютого, С.В. Львовичкіна, С.В. Мочерного, С.Я. Огородника, В.М. Опаріна, Ю.М. Осіпова, Ю.М. Пахомова, Д.В. Полозенка, М.І. Савлука, А.М. Соколовської, В.М. Сумарокова, В.М. Суторміної, В.М. Усокіна, В.М. Федосова, А.С. Філіпенка, А.А. Чухна, С.І. Юрія та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування необхідності коригування фінансових відносин в Україні шляхом їх узгодження з економічними та іншими процесами, які відбуваються в країні та світовому господарстві.

Виклад основного матеріалу. В процесі дослідження змісту фінансових відносин більшість економістів акцентують увагу на участі держави в них. Так, на думку Т.В. Брайчевої, «...фінансові відносини є об'єктивними економічними відносинами, мають...імперативну форму, оскільки органічно поєднані з функціонуванням держави. Ця ознака (імперативна форма прояву) підкреслює безпосередню обумовленість фінансів від існування держави, а не регулювання ними економічних відносин в цілому» [1, с. 12]. Б.М. Сабанті підкреслює, що «...фінанси – це завжди грошові відносини, в яких одним із суб'єктів виступає держава» [2, с. 5]. Автором запропоновано три ознаки фінансових відносин: по-перше, це завжди грошові відносини; по-друге, це грошові відносини, що викликані фактом наявності держави як органу управління; по-третє, це відносини, пов'язані з перерозподілом вже розподіленого сукупного продукту.

На нашу думку, кожна з наведених ознак має певні невідповідності. Фінансові відносини – це переважно, але не завжди грошові відносини. Прикладом цього може виступати сплата податків або формування трансфертних платежів в натуральній формі. Необов'язковою є і участь держави у фінансових відносинах. Їх основу формують відносини первинного розподілу, пов'язані з фазою виробництва суспільного продукту. Саме на цій стадії відбувається первинний розподіл створеної вартості та процес формування первинних доходів економічних суб'єктів (заробітної плати, підприємницького прибутку, ренти, відсотка за сформований фінансовий капітал).

На думку Л.К. Воронової та М.П. Кучерявенко, фінансові відносини «...являють собою відносини, які регулюють формування, розподіл та використання централізованих та децентралізованих грошових фондів. Найважливіші ознаки, властивості, риси, які розкривають сутність фінансів, відображені у їх функціях. Фінанси, функціонуючи як інструмент розподілу частини сукупного суспільного продукту, водночас і контролюють розподіл його на частини, співвідношення цих частин, шляхи витрачання фондів. Цим і зумовлені дві функції фінансів: розподільча та контролююча» [3].

В. Опарін фінансові відносини визначає як відносини, які «...відображаючи рух вартості від одного суб'єкта до іншого, характеризують обмінні, розподілені і перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках» [4, с. 40].

Таким чином, фінансові відносини мають певні відмінності, які дозволяють виокремити їх з сукупності грошових відносин: в своїй більшості вони пов'язані зі стадіями виробництва, розподілу та перерозподілу суспільного продукту; вагомою характеристикою фінансових відносин є те, що рух грошей здійснюється нееквівалентно, тобто не відбувається процесу заміни грошового виміру на натурально-речовий; частина цих відносин має характер відчуження і пов'язана з безповоротним вилученням частини доходів економічних суб'єктів у вигляді податків та інших обов'язкових платежів (відбувається процес перерозподілу первинних доходів економічних суб'єктів і формування фондів суспільного значення – державного бюджету, позабюджетних фондів тощо).

Фінансові відносини – це частина економічних відносин, яка пов'язана з формуванням та використанням фінансових ресурсів з метою: здійснення економічних, соціальних, політичних та інших функцій сучасної держави; забезпечення розширеного відтворення на макро- та мікроекономічному рівнях; участі у відносинах обміну для задоволення потреб господарських суб'єктів та населення.

Сукупність всіх форм фінансових відносин у суспільстві з позицій участі суб'єктів відносин у створенні та розподілі ВВП формує модель фінансових відносин суспільства. Існують певні типові характеристики, які дозволяють виділити існуючі на практиці моделі фінансових відносин в ринковій економіці, пов'язані з особливостями їх організації з позицій фінансового забезпечення відтворювального процесу й встановлення пропорцій між індивідуальним та суспільним споживанням.

В основі побудови кожної моделі фактично закладено роль і місце в ній держави. Основним критерієм, який характеризує виокремлення моделей фінансових відносин, є частка ВВП, яка перерозподіляється через централізовані фінанси. Дослідження статистичних даних, пов'язаних з оцінкою участі держави у розподілі ВВП (табл. 1), свідчать про досить нерівномірні зміни частки ВВП, яка перерозподіляється через систему централізованих фінансів.

Наведені статистичні дані підтверджують висновки, зроблені американським ученим Річардом Масгрейвом: «Якщо дивитися на розвиток західного світу впродовж XX століття, то однією з його визначних рис буде зростання суспільного сектору. Частка ВВП, яка проходить через державні бюджети промислово розвинутих країн, зросла від близько 10 % на початку століття до середнього рівня 40 % в кінці. Найнижчі показники тут становлять близько 30 % (Японія, Австралія та Сполучені Штати), найвищі – близько 60 % (Франція, Данія і Швеція). Це зростання зафіксовано головним чином у другій половині XX століття, у різних країнах воно відбувалося різними темпами, проте ця тенденція спостерігалася в усьому західному світі» [5, с. 50].

Таблиця 1

Частка ВВП, яка проходить через систему централізованих фінансів країн, 1913-2011 рр.

(в % до ВВП)

	1913	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2011
Франція	17,0	34,6	39,3	45,6	47,0	50,2	48,3	49,5
Німеччина	-	-	-	-	43,2	46,4	42,1	42,0
Італія	11,1	30,1	33,5	41,7	41,5	45,3	46,0	45,8
Японія	8,3	17,5	20,0	27,3	32,0	29,6	30,1	31,0
Швеція	10,4	31,0	45,9	54,2	61,3	56,4	51,5	52,0
Великобританія	12,7	32,2	42,1	39,6	37,9	37,9	36,5	37,2
США	7,5	27,0	32,4	33,8	36,5	33,6	30,3	31,5
Україна (зведений бюджет)	-	-	-	-	-	28,3	32,5	
Україна (загальний бюджет Уряду)	-	-	-	-	-	33,4	42,8	41,8

Джерело: Дані за 1913 р. та 1960 р. – [6, с. 5].

Дані за 1970 р., 1980 р., 1990 р., 2000 р. [7].

Дані за 2010 р., 2011 р. – розрахунки автора на основі статистичної інформації Міжнародного Валютного Фонду [<http://www.imf.org/external>]

Дані по Україні – розрахунки автора на основі статистичної звітності Державного комітету статистики України [<http://ukrstat.gov.ua>], Міністерства фінансів України [<http://minfin.gov.ua>] та Міжнародного Валютного Фонду [<http://www.imf.org/external>]

Як свідчать дані, наведені в табл. 1, частка ВВП, яка проходить через систему централізованих фінансів аналізованих країн світу, зросла з 7,5–17 % в 1913 році до 31,5–52% в 2011 році. Інакше кажучи, обсяг фінансових ресурсів, які розподіляються та перерозподіляються через систему централізованих фінансів, зріс в більш ніж три рази. На сьогоднішній день не існує жодної економічної структури, що могла би зрівнятися з державою в обсязі використаних фінансових ресурсів.

Найбільше частка ВВП зросла в європейських країнах – більш ніж в чотири рази і становила в середньому 42 % до ВВП. Найвищий рівень в Швеції – 61,3 % до ВВП в 1990 році (найбільше значення в наведеній сукупності показників) та 52 % в 2011 році (найбільше значення за 2011 рік).

Відбувається процес зміни співвідношення аналізованого показника між США та країнами Європи. Якщо в 60-і роки обсяг державних видатків коливався на позначці 27 % (США) та 30–34 % (країни Західної Європи), то в 2011 році цей розрив значно збільшився (31,5 % до ВВП в США та 42–52 % до ВВП в країнах Західної Європи).

Специфіка країн Західної Європи проявляється в тому, що рівень національного доходу, що перерозподіляється за допомогою централізованих фінансів, залишається максимальним протягом тривалого періоду часу: частка ВВП збільшилась в середньому з 33 % ВВП в 1960 р. до 42 % в 2011 р. та значно перевищує аналогічні показники по США та Японії – 31,5 % та 31,0 % до ВВП відповідно.

Потрібно зауважити, що значення аналізованого показника в європейських країнах досить сильно відрізняються. Так, максимальне значення є характерним для скандинавських країн, в першу чергу для Швеції, де в бюджетній системі акумулюється більше 50 % ВВП. Мінімальні значення є характерними для таких країн, як Німеччина (42,0 % до ВВП) й Італія (45,8 % до ВВП). Серед розвинених європейських країн найменший рівень державних видатків у Великобританії – 37,2 % до ВВП.

На підставі аналізу наведених статистичних даних умовно можна виділити такі основні типи моделей фінансових відносин:

1. Американська модель, яка ґрунтується на максимальному рівні самозабезпечення і самофінансування, характеризується незначним рівнем бюджетної централізації розподілу суспільного продукту (30–35 % до ВВП). Така незначна участь держави у розподілі та перерозподілі ВВП пов'язана з неактивною соціальною спрямованістю державної політики. Кожний член суспільства, кожне підприємство мають спиратись тільки на власні сили. Це досить жорстка модель, однак водночас і високоєфективна. Вона ґрунтується, по суті, на примусовій фінансовій стимуляції.

2. Континентальна модель (німецька модель або модель Бісмарка) пов'язана з досить активною участю держави у формуванні централізованих фінансів. В країнах з даною моделлю фінансових відносин (Німеччина, Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди) через централізовані фінанси перерозподіляється приблизно 45–50 % ВВП. Державна політика в цих країнах зорієнтована на створення умов для формування достатнього обсягу фінансових ресурсів на всіх рівнях фінансових відносин шляхом перерозподілу державних фінансових ресурсів через систему соціального забезпечення та соціального захисту, на участь фізичних осіб у накопичувальних фондах. Континентальна модель «...поєднує високу економічну ефективність з розвинутою системою соціального захисту, яка заснована на певних принципах, основними з яких є надання економічної свободи, що служить стимулом високої продуктивності праці» [8, с. 38].

3. Скандинавська модель, яка існує у Швеції та Норвегії, ґрунтується на високому рівні централізації фінансових відносин. Характерними ознаками цієї моделі є: дуже високий рівень перерозподілу ВВП через бюджетну систему (51–60 %); високий рівень оподаткування; надання послуг соціального характеру переважно через державний сектор економіки; ставлення до соціальної політики як до мети економічної діяльності держави. Основною умовою соціальної політики вважається відповідальність уряду за добробут і дотримання соціальних прав громадян. «Ця відповідальність не може бути перекладена на індивіда, приватне підприємство або громаду, мікрорайон. Така держава захищає людей від бідності шляхом допомоги у зв'язку з безробіттям, виплат сім'ї, грошових компенсацій, пенсій за старістю, забезпечуючи повноцінну охорону здоров'я, безоплатну освіту, громадське житло. Соціальна підтримка в цьому випадку здійснюється як державне втручання в життя людей на національному й місцевому рівнях через програми соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я. Фінансування цієї системи здійснюється за рахунок перерозподілу доходів через страхування та податкову політику» [10, с. 63].

4. Середземноморська модель характеризується активним залученням громадських інституцій до вирішення соціальних функцій. Через централізовані фінанси перерозподіляється від 36 % ВВП – в Іспанії до 39 % – у Греції за відносно рівномірних і доволі низьких значень рівня оподаткування.

Вибір типу моделі фінансових відносин залежить від багатьох чинників: характер і масштаби державного сектора; спрямованість економічної політики держави; тип соціальної політики держави; стан розвитку економіки країни тощо.

В багатьох західноєвропейських країнах зростання частки ВВП, що перерозподіляється за допомогою централізованих фінансів, пов'язане саме з застосуванням активного типу соціальної політики. Значні приватизаційні процеси, які відбулися в цих країнах, призвели до звуження виробничої діяльності держави та обмеження ролі держави як власника економічних ресурсів. Інакше кажучи, поширена в останні роки точка зору, що держава перешкоджає розвитку ринкових відносин в процесі виробництва національного багатства та про посилення державного втручання в економічне життя в багатьох країнах, не відповідає дійсності. Розширюється не виробнича, а соціальна функція держави.

Кожна з цих моделей має свої переваги і недоліки, формуючи певну систему інтересів у суспільстві. Для України вкрай важливо визначитися, яка модель їй найбільш адекватна і буде сприяти забезпеченню сталого економічного розвитку. Виходячи з проведеного аналізу, можна стверджувати, що це континентальна модель.

Серед основних причин доцільності вибору континентальної моделі фінансових відносин в українській економіці можна виділити такі:

- основою сталого економічного розвитку є зміцнення фінансів суб'єктів господарювання та населення. Досвід попередніх років доводить, що без цього ніякі адміністративні, правові або економічні заходи не сприяють розв'язанню бюджетних проблем. Тільки економічно сильна, стійка база оподаткування забезпечує необхідні фінансові надходження до централізованих фінансів України. Активна участь держави у розподілі та перерозподілі створеного ВВП зменшує можливості до зростання доходів як суб'єктів господарювання, так і населення;

- модель відповідає поточній фінансовій ситуації в країні. Низький рівень фінансових можливостей держави призводить до зменшення фінансових ресурсів, які спрямовуються державою на розвиток економіки країни, її соціальної інфраструктури тощо;

- модель формує і достатні соціальні гарантії з боку держави.

Висновки. Фінансові відносини є органічною складовою економічних відносин, які, в свою чергу, визначаються типом економічної системи. В умовах трансформаційних процесів в економічній системі України та формування принципів ринкової економіки, безперечно, змінюються і підходи, пов'язані з організацією, регулюванням і плануванням фінансових відносин, здійсненням контролю з боку держави за їх ефективністю та результативністю.

Відповідно до таких трактувань можна зробити висновки про існування двостороннього зв'язку між фінансовими відносинами та економічним розвитком. З одного боку, оптимізація та узгодженість фінансових відносин реаліям розвитку національної економіки є необхідною передумовою забезпечення сталого економічного розвитку, з другого – стан розвитку економіки України визначає організацію та механізми стабілізації фінансових відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайчева Т.В. Государственные финансы / Т.В. Брайчева. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. Сабанти Б.М. Теория финансов: Учебное пособие / Б.М. Сабанти. – М.: Менеджер. – 164 с.
3. Воронова Л.К. Финансовое право: Учеб. пособие для студентов юрид. вузов и факультетов / Л.К. Воронова, Н.П. Кучерявенко. – Х.: Легас, 2003. – 360 с.
4. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія / В. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
5. Б'юкенен Дж., Масгрейв Р. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави / Пер. з англ. – К.: Вид. дім «Академія», 2004. – 175 с.
6. Мировая экономика в XX веке: потрясающие достижения и серьезные проблемы. Глава 5 доклада МВФ «Обзор мировой экономики» // МЭ и МО. – 2001. – № 1. – С. 3–15.
7. Rigmar Osterkamp. Early and late reformers: long-term trends of public expenditure in 21 OECD countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asmp.fr/fiches_academiciens/textacad/larosiere/pactstabilite/anglais/annex1.pdf.
8. Удовиченко В.П. Пошук оптимальної моделі соціально-економічного розвитку України / В.П. Удовиченко // Регіональна економіка. – 1999. – № 1 (11). – С. 35–42.
9. Загальні державні видатки. % ВВП [Електронний ресурс] / Європейська комісія. Євростат. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.
10. Козлов А.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы: сб. науч. очерков / А.А. Козлов. – М.: Флинта, 1998. – 224 с.